

ТНК / И.С. Джафаров, В.Н. Пьянков // Нефтяное хозяйство. – 2002. – №6. – С.55-58.
Получено 25.11.2011

УДК 364.22

Г.Г.МИХАЛЬЧЕНКО, канд. держ. упр.

*Навчально-науковий професійно-педагогічний інститут
Української інженерно-педагогічної академії, м.Маріуполь*

ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ ЯК ОДИН З ОСНОВНИХ ФАКТОРІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГІДНОЇ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Досліджено основні причини бідності в Україні, визначено напрями подолання бідності як одного з основних факторів забезпечення гідної якості життя населення України з метою підвищення рівня добробуту громадян.

Исследованы основные причины бедности в Украине, определены направления преодоления бедности как одного из основных факторов обеспечения достойного качества жизни населения Украины с целью повышения уровня благосостояния граждан.

The article is devoted research of basic reasons of poverty in Ukraine, to determination of directions of overcoming of poverty as one of basic factors of providing of deserving quality of life of population of Ukraine with the purpose of increase of level of welfare of citizens.

Ключові слова: якість життя населення, рівень добробуту, доходи населення, тіньова економіка.

Незалежно від загального рівня життя населення в країні, завжди є частина людей, що не досягає цього рівня і відповідно знаходиться у стані бідності. Проблеми зниження якості життя, економічної нерівності та бідності останнім часом стали актуальними як для країн, що розвиваються, так і для розвинених країн. Рівень життя населення в Україні продовжує знижуватися, це посилює економічну нерівність, розшарування населення, появу все більшої кількості населення, що вважає себе бідним, що в свою чергу призводить до соціального напруження та зниження відтворювальних процесів населення України. Світовий досвід свідчить про те, що у часи економічних та політичних криз проблема бідності надзвичайно загострюється і здатна досягти масштабів соціальної катастрофи [11]. Подолання бідності та зменшення кількості населення, що живе за її межею, є найголовнішою соціально-економічною проблемою держави.

Соціальна нерівність і бідність як у вітчизняній, так і міжнародній практиці, є предметом наукового інтересу вже багато років. Проблеми бідності та можливості її подолання достатньо широко досліджуються в працях [2, 4, 11] та ін. Отже, вже можна говорити про значний досвід досліджень українських науковців та спеціалістів міжнародних організацій щодо проблем дослідження рівня бідності в Україні та пошуку

шляхів її подолання. Сьогодні моніторинг ситуації з бідністю в країні та регіонах, що розпочався на державному рівні з 2001 р., проводиться на постійній основі й щороку доповнюється новими складовими, які враховують зміни у соціально-економічній ситуації в країні та у матеріальному становищі українського населення. Однак досі відсутня єдина концепція, на якій би базувалася національна і міжнародна політика подолання бідності.

Мета даної роботи – дослідити основні причини бідності в Україні, розробити й обґрунтувати напрями подолання бідності як одного з основних факторів забезпечення гідної якості життя населення України з метою підвищення рівня добробуту громадян.

Кожна країна, встановлюючи власні правила і критерії визначення та вимірювання бідності, вирішує два принципових методологічних питання:

- встановлення межі бідності;
- визначення таких характеристик рівня життя домогосподарств, співвідношення яких з межею бідності дозволяє віднести сім'ю чи особу до категорії бідних.

В Україні, як і в більшості країн світу, нема єдиного визначеного критерію оцінювання бідності населення. Загальноживаним показником є «межа бідності» (соціально-фізіологічний мінімум), що означає рівень доходу домогосподарства, нижче якого не можливе задоволення основних потреб людини. Саме за допомогою рівня бідності можна визначити і «глибину бідності», яка означає відхилення величини доходів домогосподарства від межі бідності [4, с. 168].

Бідність в Україні характеризується низкою національних ознак. Зокрема, специфічні особливості бідності в Україні мають прояв у наступному:

- низький рівень життя населення в цілому;
- надмірне соціальне та майнове розшарування;
- розповсюдженість бідності серед працюючого населення;
- зменшення середнього класу;
- висока питома вага людей, що вважають себе бідними.

Проблема бідності офіційного визнання в Україні набула після затвердження Указом Президента України від 15 серпня 2001 р. №637 «Стратегії подолання бідності», яка встановила значення терміну «бідність» як неможливість унаслідок нестачі коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу. В стратегії було визначено єдиний відносний критерій віднесення різних верств населення до категорії бідних, основні напрями та етапи подолання бідності на період до 2010 р. [9]. Головними причи-

нами виникнення та поширення бідності було визначено зменшення рівня зайнятості населення, зростання рівня безробіття, низький рівень оплати праці та пенсійного забезпечення, заборгованість із заробітної плати і соціальних виплат, що мають суто економічне підґрунтя, відсутність розвинутої системи страхування життєвих ризиків та адресної соціальної допомоги.

На її виконання було прийнято Комплексну програму забезпечення реалізації Стратегії подолання бідності, затверджену постановою Кабінету Міністрів України від 21 грудня 2001 р. №1712, щороку затверджувалися плани конкретних заходів, спрямованих на подолання бідності, розроблялися та виконувалися відповідні регіональні програми [8].

Таким чином, на рівні держави було визначено основні напрямки політики боротьби з бідністю шляхом:

- створення економічно-правових умов для збільшення доходів населення;
- підвищення економічної активності працюючих громадян;
- підвищення ефективності соціальної підтримки шляхом реформування системи соціального захисту.

Пріоритетним завданням було визнано:

- необхідність підвищення рівня заробітної плати;
- забезпечення випереджального зростання заробітної плати порівняно із зростанням споживчих цін;
- підвищення платоспроможності населення;
- наближення основних соціальних стандартів та гарантій до прожиткового мінімуму;
- прийняття законів та нормативно-правових актів, що визначають механізми гарантування індексації заробітної плати, пенсій, стипендій, страхових виплат та збережень громадян;
- запровадження страхових принципів соціального захисту робітників, що збереже їх від ризику потрапити до категорії бідних;
- втілення консолідованої системи адресної соціальної допомоги і соціальних послуг;
- проведення моніторингу ефективності і адресності заходів з соціальної підтримки окремих груп населення.

Разом з тим, у звіті Світового Банку «Удосконалення системи мінімізації соціального захисту та політики щодо ринку праці з метою зменшення бідності і соціальної вразливості», відповідну програму уряду названо амбітною, «на зміну концепції мінімального прожиткового мінімуму», що існувала до перехідного періоду, в рамках стратегії подолання бідності в Україні розроблено критерій межі бідності, що

дорівнює 75% середнього доходу, з урахуванням складу сім'ї».

Сьогодні в Україні національна межа бідності визначається на підставі відносного критерію зарахування різних верств населення до категорії бідних, який розраховується за фіксованою часткою середньодушового доходу (витрат) – 75% медіанного рівня сукупних доходів (витрат) у розрахунку на умовного дорослого. В основу розрахунку витрат на умовну особу покладено еквівалентну шкалу, за якою першому члену домогосподарства присвоюється коефіцієнт 1, а всім іншим – 0,7 (наприклад, домогосподарство з трьох осіб має у своєму складі 2,4 умовної особи: $1 + 0,7 + 0,7 = 2,4$). Медіанний рівень доходів (витрат) – це рівень доходів (витрат), який знаходиться всередині упорядкованого за зростанням середньодушових показників доходів (витрат) ряду населення [2].

Крім того, для комплексної оцінки бідності використовуються наступні показники [9]:

- межа крайньої форми бідності – вартісний поріг доходу (витрат), нижче якого є неможливим задоволення основних потреб людини. Межа крайньої форми бідності визначається за відносним критерієм – 60% медіанного рівня сукупних доходів (витрат) у розрахунку на умовного дорослого;
- рівень бідності – питома вага сімей (домогосподарств), у яких рівень споживання (доходів) на одну особу є нижчим від визначеної межі бідності;
- глибина бідності – це відхилення величини доходів (витрат) бідного населення від визначеної межі бідності;
- середній дефіцит доходу бідного населення – це сума коштів, яких в середньому не вистачає одному бідному до визначеної межі бідності. Цей показник показує, наскільки одна людина є бідною по відношенню до прийнятої межі бідності;
- сукупний дефіцит доходу бідного населення – це сума коштів, яких не вистачає бідному населенню країни в цілому до визначеної межі бідності.

Наступною важливою характеристикою бідності є її профіль – виділення груп населення, які відзначаються підвищеним ризиком і глибиною бідності та складають більшість бідного населення.

Інформаційною базою для досліджень бідності в Україні виступає обстеження умов життя домогосподарств. Але дані цього обстеження не можуть дати вичерпної інформації стосовно ситуації з бідністю в регіонах внаслідок недостатньої репрезентативності [2].

Проаналізуємо стан української бідності за останній час. В «Стра-

тегії подолання бідності» від 15 серпня 2001 р. було передбачено, що на період до 2010 р. прогностні показники бідності будуть поступово зменшуватися (табл.1) і в 2010 р. рівень бідності буде дорівнювати лише 21,5% [9].

Таблиця 1 – Прогностні показники бідності, у відсотках [9]

	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2010 р.
Рівень бідності	26,7	26,2	26	25,5	25	21,5
Рівень крайньої бідності	14,7	13	12	10	8	3
Глибина бідності	22,9	22,5	21,5	20,5	19	18

На жаль, фактичний рівень бідності в 2010 р. становив 26,2%, а в 2011 р. – 25,4%.

Межа бідності, визначена за відносним критерієм (75% медіанного рівня сукупних еквівалентних витрат), досягла у першому кварталі 2011 р. 1025 грн. і збільшилась у порівнянні з відповідним періодом попереднього року на 110 грн., або на 12%. Аналогічна тенденція простежується і відповідно межі злиденності. Зростання вказаного показника становило у I кварталі 2011 р. (у порівнянні з відповідним періодом 2010 р.) 88 грн., або 12%. Темпи зростання вартісного значення межі бідності та злиденності порівняно з попереднім періодом уповільнились (за аналогічний період 2010 р. вони становили 15,5%) (табл.2) [6].

При цьому доходи бідного населення зростали швидше, ніж межа бідності. Якщо за останній рік вартісне значення межі бідності зросло на 12%, то середньодушові сукупні витрати бідного населення збільшились відповідно на 13,4%. Отже, зростання номінальних доходів бідного населення перевищувало темпи зростання середніх доходів по країні [3].

У першому кварталі 2011 р. межа бідності перевищила рівень прожиткового мінімуму (в середньому на одну особу), встановленого на 2011 р., на 111 грн., або на 12,1%, та рівень мінімальної заробітної плати на 62 грн., або на 6,4%. А межа злиденності у 2011 р. була нижчою від прожиткового мінімуму лише на 94 грн., або на 11,5%, та нижчою від мінімальної заробітної плати на 143 грн., або на 17,4%. Отже, вартісне значення межі бідності, визначеної за відносним критерієм, і надалі випереджає рівень державного соціального стандарту.

Сукупні еквівалентні витрати населення, яке опинилося за межею бідності, становили 797,3 грн. Таким чином, в середньому одній бідній особі не вистачало 227,7 грн. на місяць, або 28,6% від межі бідності. Відносно визначеної межі (1025 грн.) 25,4% населення країни перебувало у стані бідності. При цьому сукупний дефіцит доходів бідного населення країни становив 2545,5 млн. грн. на місяць. Таким чином,

саме такі кошти щомісячно були необхідні для наближення бідного населення до межі бідності [3].

Таблиця 2 – Показники бідності за даними перших кварталів 1999-2011 рр.

Показники бідності	І кв. 1999	І кв. 2000	І кв. 2001	І кв. 2002	І кв. 2003	І кв. 2004	І кв. 2005	І кв. 2006	І кв. 2007	І кв. 2008	І кв. 2009	І кв. 2010	І кв. 2011
Межа бідності, грн. на 1 особу на місяць	115	143	170	185	206	261	325	406	465	704	792	915	1025
Межа злиденності, грн на 1 особу на місяць	92	114	136	148	164	209	260	325	372.	563	633	732	820
Рівень бідності, %	28,9	29,5	29,8	29,5	28,8	29,7	29,2	28,4	28,2	28,4	27,9	26,2	25,4
Рівень бідності за межею минулого року, %	-	17,0	20,7	24,3	21,8	16,5	17,1	15,8	9,8	8,4	20,9	17,3	18,2
Рівень злиденності, %	17,0	16,7	18,3	17,2	15,7	17,1	16,9	15,8	15,0	15,6	15,5	13,6	12,4
Рівень злиденності серед бідного населення, %	58,9	56,5	61,3	58,2	54,6	57,6	57,8	55,4	53,1	54,9	55,5	52,0	49,0
Глибина бідності, %	27,4	26,9	29,1	27,2	25,5	26,9	26,8	25,7	25,0	25,6	24,8	23,1	22,2
Сукупні еквівалентні витрати бідного населення, грн. на 1 умовну особу на місяць -	83,5	104,5	120,6	134,7	153,6	190,7	238,2	301,6	348,8	523,5	595,4	703,3	797,3
Середній дефіцит доходів бідного населення, грн. на 1 особу на місяць	31,5	38,5	49,4	50,3	52,4	70,3	87,0	105,0	116,1	180,5	196,6	211,7	227,7
Сукупний дефіцит доходів бідного населення, млн грн. на місяць	445,5	550,4	710,3	711,0	697,8	963,0	1163,4	1354,9	1475,7	2289,7	2437,7	2450,0	2545,5

Майже половина бідних перебувала у стані крайньої бідності (49,0%), тобто мала сукупні еквівалентні витрати нижче 820 грн. на місяць. Отже, хоча різниця між межею бідності і межею злиденності становить 205 грн. на місяць, або 25% від межі бідності, кожен другий бідний потрапляє до категорії злиденних. Серед бідного населення спостерігалось значне розшарування за показником сукупних еквівалентних витрат – коефіцієнт диференціації бідності становив 52,5%.

Рівень бідності у першому кварталі 2011 р. (порівняно з відповідним періодом 2010 р.) знизився на 0,8 відсоткових пункти – з 26,2 до 25,4%, а рівень злиденності – на 1,2 відсоткових пункти. Питома вага злиденних серед бідного населення знизилась за цей період на 3,0 в. п., а глибина бідності – відповідно на 0,9 в. п., що свідчить про зростання доходів бідного населення відносно встановленої межі.

В першому кварталі 2011 р., як і в попередні роки, спостерігалось незначне збільшення середнього і сукупного дефіциту доходу бідного населення.

Середній дефіцит доходів за останній рік зріс на 16 грн., або на 7,6%, а сукупний – збільшився на 955,24 млн. грн. на місяць, або на 3,9%.

Загалом слід зазначити, що значення основних показників бідності у першому кварталі 2011 р. є найкращими за весь досліджуваний період (з 1999 р.), особливо відчутне покращення спостерігається за показником рівня злиденності. Позитивні тенденції щодо зниження масштабів відносної бідності (за даними першого кварталу кожного року) почалися в 2009 р., а в останні два роки лише посилювалися. Це стосується і показників розшарування.

Оцінка рівня бідності за типами домогосподарств засвідчує, що у найгіршій ситуації, як і раніше, перебувають домогосподарства з дітьми, в яких у першому кварталі 2011 р. цей показник хоча і знизився порівняно з попереднім періодом, проте залишився на досить високому рівні – 31,7% (у 1,2 рази вище за середньо український) (табл.3) [3].

Із збільшенням кількості дітей в домогосподарствах відповідно зростає і рівень бідності. Найнижчий її рівень спостерігається в домогосподарствах з однією дитиною – 26,3%, з двома дітьми рівень бідності становить вже 41,1, а з трьома та більше – 61,4%. У першому кварталі 2011 р. порівняно з аналогічним періодом 2010 р. у домогосподарствах з однією та двома дітьми відбулось незначне зменшення рівня бідності: на 1 та 2,1 в. п. відповідно, з дітьми до трьох років показник також зменшився – на 2,9 в. п. Натомість у домогосподарствах з трьома та більше дітьми показник зріс на 1,4 в. п. До позитивних тенденцій можна віднести помітне зниження показника в домогосподарствах з

дітьми, де всі дорослі працюють, – на 3,8 в. п.

Таблиця 3 – Рівень бідності за типами домогосподарств, %
(за даними першого кварталу 1999-2011 рр.)

Тип домогосподарства	Ікв. 1999	Ікв. 2000	Ікв. 2001	Ікв. 2002	Ікв. 2003	Ікв. 2004	Ікв. 2005	Ікв. 2006	Ікв. 2007	Ікв. 2008	Ікв. 2009	Ікв. 2010	Ікв. 2011
<i>Домогосподарство з дітьми</i>	33,6	31,5	34,9	36,1	35	36,6	36,8	35,2	34,9	34,9	33,6	33,2	31,7
з однією дитиною	29,1	27,6	29,1	29,5	28,4	28,2	30,2	27,9	30,0	28,6	29,1	27,3	26,3
з двома дітьми	35,6	36,9	39,5	39,0	40,7	43,7	43,9	41,9	39,2	43,0	40,1	43,2	41,1
з трьома та більше дітьми	52,2	54,0	52,0	62,4	59,4	66,8	69,9	62,7	62,7	64,6	50,3	60	61,4
з чотирма та більше дітьми	63,6	68,2	63,2	79,8	67,9	83,5	79,7	74,4	69,5	69,4	60,4	74,2	58,7
з дітьми до 3 років	39,9	38,7	44,6	44,3	40,6	46,3	40,4	38,9	38,4	35,5	36,9	38,4	35,5
домогосподарства з дітьми, де всі дорослі працюють	27,3	28,3	26,9	28,8	26,4	28,0	27,8	27,1	26,3	27,5	23,3	25,8	22,0
домогосподарства з дітьми, де є працюючі та непрацюючі дорослі	36,5	35,6	38,5	39,4	41,1	41,4	42,3	39,8	40,5	40,2	39,6	36,8	38,1
<i>Домогосподарство без дітей</i>	21,1	22,8	22,1	20,2	20,7	21,6	20,5	20,3	20,2	20,7	21,1	77,?	17,9
де всі працюють	17,5	20,7	17,7	17,8	15,5	16,2	18,1	16,5	16,2	15,5	18,4	13,5	14,4
де є хоча б один безробітний	27,5	32,2	33,7	33,3	32,8	32,5	35,4	33,1	35,0	36,5	36,2	30,1	30,4
де всі пенсіонери	22,1	20,7	20,9	18,3	21,1	22,5	20,3	22,7	21,3	22,5	23,2	18,4	17,6
де є тільки особи старше 75 років	33,6	31,5	26,6	27,4	25,6	31,5	29,3	29,3	31,5	29,1	30,0	28,8	24,9
<i>Загалом по Україні</i>	28,9	29,3	29,8	29,5	28,8	29,7	29,2	28,4	28,2	28,4	27,9	26,2	25,4

У домогосподарств без дітей спостерігаються аналогічні щодо минулих років тенденції: тут рівень бідності стабільно нижчий, ніж в цілому по Україні – 17,9%, що на 7,5 в. п. нижче загальноукраїнського рівня. У першому кварталі 2011 р. він залишився без змін, однак щодо різних типів домогосподарств без дітей тенденції були неоднаковими. Якщо в домогосподарствах пенсіонерів рівень бідності знизився на 0,8 в. п., то в домогосподарствах із працюючими особами зріс на 0,9 в. п., а в домогосподарствах, де є хоча б один безробітний, зростання показника було менш відчутним – 0,3 в. п. Позитивним є зменшення бідності в пенсіонерських домогосподарствах у цілому (на 0,8 в. п.) та домогосподарствах осіб старших вікових груп (понад 75 років), які традиційно вважаються групою з високими ризиками бідності, – на 3,9 в. п.

Дані першого кварталу 2011 р. свідчать, що на фоні позитивних

тенденцій у загальній ситуації з бідністю в групі ризику, як і раніше, перебувають домогосподарства з дітьми, особливо з двома та більше. Щодо домогосподарств без дітей, покращився стан домогосподарств пенсіонерів, у тому числі з осіб старше 75 років. Викликає занепокоєння зростання показників бідності щодо домогосподарств без дітей, де всі дорослі працюють, що може свідчити про збільшення ризиків бідності працюючого населення через низькі стандарти оплати праці.

Поява в домогосподарстві безробітного значно підвищує ризик бідності, незалежно від його складу. Так, наявність у домогосподарстві хоча б одного безробітного збільшує ризик бідності на 20%.

Аналіз рівня бідності населення залежно від соціального статусу свідчить, що серед працюючих за наймом та самозайнятих рівень бідності практично однаковий і становить відповідно 17,9% і 18%, тоді як серед роботодавців, цей показник у 2,3 раза нижче і становить 7,8% (табл.4) [1].

Таблиця 4 – Рівень бідності населення залежно від соціального статусу в 2010 р.

Соціальний статус	Рівень бідності, %
Працюючий за наймом	17,9
Роботодавець	7,8
Безоплатно працюючий член сім'ї на сімейному підприємстві	33,6
Самозайнятий	18,0
Пенсіонер	21,6
Студент	18/1
Учень	25,5
Безробітний (тимчасово не працює)	39,1
Домогосподарка	35,0

З іншого боку, відсутність особистого доходу від зайнятості різко погіршує ситуацію з бідністю серед працездатних осіб: рівень бідності серед безоплатно працюючих членів сім'ї на сімейному підприємстві складає 33,6%, а серед домогосподарок – 35%. Ще більш гострою є ситуація з бідністю серед безробітних у працездатному віці (39,1%).

Також актуальною залишається проблема тіньової економіки, масштаби якої є значними для України, що призводить до того, що на бідності більше наживаються, ніж допомагають бідним [4, с.185].

Значно краще виглядає ситуація з бідністю серед пенсіонерів, рівень якої серед цієї категорії громадян складає 21,6%. Підвищення пенсій разом із результатами споживання дає змогу практично виключити цю групу населення із категорій, які найбільше підпадають під ризик бідності. Діюча система пенсійного забезпечення гарантує підтримання мінімальної пенсії за віком на рівні прожиткового мінімуму для осіб, що втратили працездатність. Таким чином забезпечується

запобігання абсолютній бідності серед осіб пенсійного віку. Проте це стосується лише тих категорій пенсіонерів, які мешкають окремими домогосподарствами. Рівень бідності серед пенсіонерів, які проживають разом з іншими особами значною мірою залежить від рівня доходів усіх членів домогосподарства, тобто від його складу.

Дані щодо рівня бідності серед пенсіонерів залежно від виду пенсії свідчать, що найменш захищеними виявилися пенсіонери по інвалідності, рівень бідності яких утричі вище за пенсіонерів, які пішли у відставку, та складає майже 23% (табл.5) [7].

Таблиця 5 – Рівень бідності залежно від виду пенсії у 2010 р.

Вид пенсії	Рівень бідності, %
За віком	18,8
По інвалідності	22,9
У зв'язку з втратою годувальника	11,8
У зв'язку з виходом у відставку	7,4
Соціальна	20,8
За вислугу років	15,0

Напруженою залишається ситуація в сільській місцевості, де рівень бідності, хоча і знизився за останній період, проте залишається доволі високим.

Позитивною тенденцією першого кварталу 2011 року слід вважати зниження рівня бідності сільського населення на 1 в. п. та населення малих міст на 1,2 в. п. (табл.6). При цьому також відбулося незначне зменшення показника щодо великих міст – на 0,3 в. п. Показник глибини бідності знизився за всіма типами населених пунктів, причому найбільш суттєвим таке зниження було в сільській місцевості (на 1,5 в. п.) [7].

Таблиця 6 – Рівень бідності за типом населеного пункту, %
(за даними першого кварталу 1999-2011 рр.)

Тип населеного пункту	І кв. 1999	І кв. 2000	І кв. 2001	І кв. 2002	І кв. 2003	І кв. 2004	І кв. 2005	І кв. 2006	І кв. 2007	І кв. 2008	І кв. 2009	І кв. 2010	І кв. 2011
Велике місто	27,9	31,1	26,2	23,8	21,2	23,0	22,1	20,7	19,0	18,5	18,0	18,1	17,8
Мале місто	30,7	27,7	30,0	31,2	30,6	34,2	31,0	30,8	29,6	29,1	31,4	28,5	27,3
Сільська місцевість	28,4	28,8	33,8	34,8	36,3	34,4	36,7	36,6	38,9	40,5	38,0	34,9	33,9
Загалом по Україні	28,9	29,3	29,8	29,5	28,8	29,7	29,2	28,4	28,2	28,4	27,9	26,2	25,4

Отже, у 2011 р. продовжується тенденція двох попередніх років, викликана кризовими явищами в економіці країни, яка виражається у зменшенні рівня бідності в сільській місцевості не за рахунок зростання доходів селян, а через вирівнювання ситуації між містом та селом.

Аналіз рівня бідності працюючих залежно від діяльності підпри-

емства (організації, установи) дозволяє зробити висновок, що найвищий рівень бідності зафіксовано на підприємствах сільського господарства, будівництва, обробної промисловості, торгівлі тощо. Найменша частка бідних серед осіб працездатного віку зайнята у сферах фінансової діяльності, державного управління та операціях з нерухомістю (табл.7) [7].

Таблиця 7 – Рівень бідності працюючого населення залежно від діяльності підприємства (організації, установи) за основним місцем роботи в 2010 р.

Вид діяльності підприємства (організації, установи)	Рівень бідності, %
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	31,4
Добувна промисловість	15,8
Обробна промисловість	19,9
Виробництво електроенергії, газу та води	14,8
Будівництво	20,5
Оптова і роздрібна торгівля, торгівля транспортними засобами, послуги з ремонту	19,5
Готелі та ресторани	14,8
Транспорт та зв'язок	17,5
Фінансова діяльність	7,4
Операції з нерухомістю, здавання під найм та послуги юридичним особам	12,2
Державне управління	10,7
Освіта	17,0
Охорона здоров'я та соціальна допомога	14,4
Колективні, громадські та особисті послуги	16,2
Послуги домашньої прислуги	25,3

Подальший аналіз свідчить, що основні причини бідності серед працюючих пов'язані як із загальносвітовими тенденціями у сфері праці і погіршенням демографічної ситуації, так і з наслідками, викликаними зміною суспільного устрою країни.

Зниження показників бідності у першому кварталі 2011 р. характерне лише для половини регіонів, тоді як у 13 регіонах відбулося зростання її рівня. Причому погіршення в багатьох регіонах країни є суттєвим – як за рівнем, так і за глибиною бідності. Можна сказати, що відбувається процес поглиблення регіональної диференціації за ситуацією з бідністю (табл.8) [1].

Лідером за показником рівня бідності є Кіровоградська область, де він становить 39,7%, що в 1,6 раза вище за середній у країні. Понад 35% бідного населення проживає в Житомирській, Хмельницькій та Тернопільській областях. Також значно вищий за середньоукраїнське значення рівень бідності характерний для Львівської (33,3%), Рівнен-

ської (33%) та Чернівецької (31,7%) областей.

Таблиця 8 – Рівень бідності по регіонах України, %
(за даними першого кварталу 1999-2011 рр.)

Регіон	Ікв. 1999	Ікв. 2000	Ікв. 2001	Ікв. 2002	Ікв. 2003	Ікв. 2004	Ікв. 2005	Ікв. 2006	Ікв. 2007	Ікв. 2008	Ікв. 2009	Ікв. 2010	Ікв. 2011
АР Крим	33,8	36,9	40,7	47,6	44,8	44,5	40,3	29,3	34,5	30,3	30,6	30,8	27,7
Вінницька	30,7	34,1	35,6	22,4	28,3	24,9	24,6	24,4	24,7	28,7	21,5	25,9	26,2
Волинська	38,0	36,0	35,7	34,6	34,3	40,0	36,2	40,9	41,2	42,2	47,0	42,3	29,2
Дніпропетровська	32,9	37,2	30,9	31,6	24,1	24,7	28,6	27,9	30,3	29,2	26,1	28,0	26,9
Донецька	29,8	31,9	26,3	27,4	27,5	27,9	25,2	28,1	22,5	29,9	25,9	25,6	24,5
Житомирська	33,7	29,5	30,1	31,7	33,9	33,0	32,4	37,4	35,1	36,5	34,1	37,2	38,3
Закарпатська	23,2	19,3	42,3	59,3	50,5	25,3	30,8	21,1	19,1	22,5	30,1	33,7	28,0
Запорізька	34,7	30,7	32,5	34,2	31,3	33,8	34,8	29,3	29,0	27,4	22,8	23,3	19,1
Івано-Франківська	20,7	25,3	36,0	33,8	23,0	35,3	22,5	16,0	17,3	17,8	22,4	16,7	22,4
Київська(без м. Києва)	21,3	26,9	25,5	23,6	27,8	24,2	29,9	37,1	27,4	19,8	25,1	23,2	20,8
Кіровоградська	18,5	25,0	26,5	27,4	40,5	28,5	40,4	37,1	42,4	51,3	41,6	45,0	39,7
Луганська	45,0	41,0	42,7	39,9	38,5	38,3	35,5	37,7	41,5	28,5	24,9	28,7	29,3
Львівська	31,8	22,2	28,1	19,5	25,8	29,5	28,7	25,1	27,0	26,6	27,9	27,7	33,3
Миколаївська	36,7	44,9	42,6	37,5	14,8	25,5	22,0	23,4	23,4	20,8	23,2	24,4	19,7
Одеська	26,0	24,1	27,0	35,1	28,1	35,9	25,7	31,7	30,8	38,3	41,0	26,5	28,8
Полтавська	26,5	28,1	24,8	19,5	23,4	23,5	19,7	23,8	25,6	22,3	26,9	21,2	19,0
Рівненська	23,2	23,8	23,8	33,4	45,2	39,7	46,7	35,0	28,4	40,2	31,9	29,7	33,0
Сумська	29,5	27,2	31,9	32,9	31,9	32,7	34,2	26,4	30,1	33,8	42,2	25,8	22,5
Тернопільська	32,2	23,3	17,3	18,5	19,8	31,1	41,2	39,9	32,3	42,5	28,9	34,1	35,7
Харківська	20,1	27,6	22,4	20,1	24,7	25,1	27,7	24,6	33,2	18,1	24,1	16,8	15,5
Херсонська	29,7	34,5	37,6	39,2	27,6	34,9	35,4	39,7	31,2	37,8	46,8	44,3	28,5
Хмельницька	40,8	30,8	40,0	37,4	37,2	33,0	32,0	32,0	33,7	32,6	30,5	32,4	36,0
Черкаська	29,3	27,5	26,6	27,5	34,6	26,9	25,7	22,5	21,2	25,1	21,1	19,7	20,4
Чернівецька	30,0	28,8	30,5	27,7	23,5	33,4	31,6	35,2	30,2	36,6	25,5	31,6	31,7
Чернігівська	20,9	24,7	29,0	24,3	30,1	39,1	34,2	29,4	30,3	31,0	24,7	21,4	25,9
м. Київ	9,7	14,3	12,3	10,3	6,9	9,7	10,5	13,7	11,7	11,4	15,1	8,7	9,8
Загалом по Україні	28,9	29,3	29,8	29,5	28,8	29,7	29,2	28,4	28,2	28,4	27,9	26,2	25,4

Найкраща ситуація за рівнем бідності у першому кварталі 2011 року традиційно спостерігалася в м. Києві, де значення досліджуваного показника становило 9,8%, що втричі нижче за середнє по країні. Низький рівень бідності спостерігався в Харківській (15,5%), Полтавській (19%), Запорізькій (19,1%) та Миколаївській (19,7%) областях.

За останній рік суттєво знизився рівень бідності в Херсонській (з 44,3 до 28,5%) та Волинській (з 42,3 до 29,2%) областях, помітне покращення ситуації відбулося у Закарпатській (з 33,7 до 28%), Кіровоградській (з 45 до 39,7%), Миколаївській (з 24,4 до 19,7%) та Запорізькій (з 23,3 до 19,1%) областях.

В Івано-Франківській та Львівській областях відбулось різке підвищення досліджуваного показника: на 5,7 в. п. Крім того, показник

зріс на 3-5 в. п. у Рівненській, Хмельницькій, Чернігівській областях.

За значеннями показника глибини бідності до регіонів з критичною ситуацією потрапляють Житомирська, Одеська, Кіровоградська та Хмельницька області.

До найбільш благополучніших регіонів можна віднести Харківську, Миколаївську, Івано-Франківську, Запорізьку, Київську, Полтавську області та м. Київ.

Однак при використанні єдиної в усіх регіонах межі не враховуються регіональні розбіжності в цінах, і в одних регіонах, де ціни є нижчими за середні, вартісне значення межі бідності і, відповідно, її рівень штучно завищується, а в інших – навпаки. Проте, і врахування особливостей регіонального ціноутворення принципово ситуацію не змінює.

Зрозуміло, що чи не основним чинником формування регіональних розбіжностей у показниках доходів та бідності виступають економічні характеристики регіону. Проте суттєві регіональні відмінності у показниках можуть бути пов'язані як з особливістю географічного розташування області, так і зі специфічними для країни профілями бідності – розподілом домогосподарств регіону за соціально-демографічними характеристиками та за місцевістю проживання.

Посилення виробничо-економічної диференціації регіонів України, зростаюча диспропорція рівня життя населення міських та сільських поселень, депопуляція населення, зниження рівня та якості освіти і кваліфікації, високий рівень захворюваності тощо – все це є наслідком неухильного негативного впливу бідності на всі сфери життєдіяльності суспільства, що вже на сьогодні спричинює зростання соціальної напруги у суспільстві, стримує та дестабілізує соціально-економічний розвиток країни [2].

Разом з тим, проблема бідності населення в Україні продовжує посилюватися в умовах фінансово-економічної кризи, яка суттєво вплинула на соціально-економічний стан України. Світовий досвід свідчить про те, що у часи економічних та політичних криз проблема бідності надзвичайно загострюється та здатна досягти масштабів соціальної катастрофи. Погіршення економічної ситуації призводить до зниження розміру заробітної плати, зростання заборгованостей із її виплати, зростання утриманців за рахунок звільнених та безробітних тощо, що веде до зниження рівня доходів населення, його розшарування та зростання частки бідних [5].

Усе вищезазначене свідчить про актуальність та гостроту проблеми бідності, офіційним визнанням чого слугує Указ Президента

України «Про невідкладні заходи з подолання бідності» за №274/2010 від 26.02.2010 р. [10]

На виконання Плану організації реалізації цього Указу розроблено проект Закону України «Про затвердження Загальнодержавної програми подолання та запобігання бідності в Україні на 2010-2015 роки» (далі – Програма).

Метою Програми є створення системи дій, спрямованих на зниження рівня бідності, подолання хронічної бідності, бідності серед працюючих та сімей з дітьми, особливо багатодітних сімей.

Одним із основних напрямів Програми є відновлення та стимулювання економічного зростання. Основними завданнями у цьому напрямі будуть: запровадження нових механізмів відновлення виробництва; стимулювання економічного зростання та соціального прогресу; створення умов для забезпечення стабільного розвитку галузей промисловості. Ці аспекти мають особливе значення для вирішення проблем бідності, адже ефективно впливати на бідність можна тільки на основі економічного зростання.

Але й загальний економічний ріст автоматично не приведе до зниження рівня бідності, що підтверджується результатами попередніх років економічного зростання української економіки і невідповідної цьому зростанню динаміки основних показників бідності. Як показує досвід інших країн, нікому не вдається вирішити проблему бідності без адекватних заходів і реформ в області відносин розподілу, без ґрунтованої політики у соціально-трудовій сфері.

При підтриманні мінімальної заробітної плати на рівні насправді заниженого розміру прожиткового мінімуму завдання щодо подолання бідності серед працюючих навіть за мінімального утриманського навантаження (одна дитина в сім'ї, де батьки працюють і отримують мінімальну заробітну плату) не може бути виконане. Дефіцит доходу таких сімей поступово зменшується, але віднесення до категорії бідних зберігається.

Для пенсіонерів, навпаки, характерні більш низькі ризики бідності [1]. Ця тенденція посилюється в роки економічного зростання, незважаючи на те, що темпи зростання пенсій відставали від темпів зростання грошових доходів та заробітної плати. В основі цього протиріччя лежать два фактори:

- 1) значна частина пенсіонерів продовжує працювати (легально чи нелегально);
- 2) система соціального захисту орієнтована на пріоритетну підтримку непрацездатних.

Таким чином, подолання бідності в Україні розглядається як ос-

нова досягнення усіх стратегічних цілей сталого позитивного розвитку держави. Економічне зростання і покращення умов життя населення – це два основних органічно поєднаних процеси.

Враховуючи, що бідність у більшості країн світу, обумовлена помилками економічної та соціальної політики та неправильними соціальними рішеннями, розв'язання проблеми бідності в Україні потребує удосконалення системи комплексних науково обґрунтованих заходів, які повинні враховувати профіль, специфіку та особливості формування та поширення бідності, причини її виникнення. Потрібно здійснити ґрунтовне оцінювання перспективної ефективності реформ, визначити майбутній соціальний ефект та встановити на які ще сфери вплине реалізація стратегії подолання бідності. Відповідно до цього вважаємо за доцільне передбачити:

1. Активізацію базового рівня соціально-економічного розвитку як основного чинника подолання бідності та підвищення якості життя населення шляхом:

- удосконалення розробки регіональних програм соціально-економічного розвитку територіальних громад;
- сприяння залученню інвестицій на державному та регіональному рівні для відродження та підтримки промисловості країни та регіонів;
- стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу для збереження та створення нових робочих місць;
- збереження та відновлення інфраструктури територіальних громад з метою активізації соціально-економічного розвитку.

2. Оцінку причин поширення та масштабів бідності населення України, що включає:

- розробку методичних підходів до побудови концепції багаторівневої бідності з урахуванням регіональних особливостей;
- дослідження особливостей кореляційної залежності рівня бідності працюючого населення у регіоні від структури та зміни об'єму ринку праці, визначення критеріїв кількісної оцінки бідності працюючого населення;
- розробку методичних підходів щодо оцінки ступеня доступу до соціальних послуг (освіта, медичне обслуговування, перепідготовка тощо) бідними категоріями населення та рівня їх забезпеченості житлом;
- проведення деталізованого аналізу чинників бідності на всіх рівнях управління;
- визначення основних причин підвищеного ризику бідності насе-

лення серед категорій населення, що знаходяться на соціальному забезпеченні держави; подолання проблем бюрократизму та корупції в системі соціального захисту.

3. Удосконалення системи оплати праці як основного чинника попередження бідності працюючого населення шляхом:

- введення справедливих міжгалузевих співвідношень в оплаті праці з метою усунення впливу на суттєві розриви в її розмірах, враховуючи галузі-монополісти – нафтогазову, транспортну, фінансову тощо);
- недопущення отримання надприбутків за рахунок здешевлення робочої сили в оплаті праці,
- диференціації розміру мінімальної заробітної плати на регіональному та галузевому рівнях з урахуванням особливостей характеру роботи цих галузей, освіти робітника, приведення розміру мінімальної заробітної плати до реального прожиткового мінімуму, споживчого кошику;
- посилення державного контролю щодо оплати праці в малому та середньому бізнесі, зокрема, при порушенні законодавства з питань найму та виплати мінімальної оплати праці;
- удосконалення системи оподаткування заробітної плати;
- посилення відповідальності роботодавців за виконання норм чинного законодавства та галузевих гарантій щодо нарахування та своєчасності виплати заробітної плати працівників.

4. Удосконалення системи соціального захисту з метою забезпечення гідної якості життя населення за рахунок:

- забезпечення на всіх рівнях управління виконання державних та інших програм розвитку форм і методів комплексного надання соціальних послуг найбільш вразливим категоріям населення (особливо родинам з дітьми, інвалідам, пенсіонерам, безпритульним);
- удосконалення механізмів визначення претендентів на отримання соціальних пільг та класифікаційної системи розмірів соціальної допомоги відповідно до рівня матеріального добробуту особи;
- посилення відповідальності влади за виконання програм соціальної підтримки родин з дітьми та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- запровадження дієвого механізму соціального захисту малозабезпечених верств населення з метою підтримки їх платоспроможності з оплати житлово-комунальних послуг, недопущення необґрунтованого підвищення тарифів на оплату житлово-комунальних послуг для населення.

1. Бідність в Україні та пропозиції профспілок щодо її подолання // Бібліотечка голови профспілкового комітету. – К.: «Профінформ» ФПУ, 2011. – 48 с.
2. Демографічні чинники бідності / За ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2009. – 184 с.
3. Доходи та витрати населення України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Економічні проблеми XXI століття: міжнародний та український виміри / За ред. С.І. Юрія, Є.В. Савельєва. – К.: Знання, 2007. – 595 с.
5. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава. Програма економічних реформ на 2010–2014 роки. Комітет з економічних реформ при Президенті України. Версія для обговорення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.
6. Основні соціальні стандарти, гарантії та показники розвитку України (2000 – 2011 роки) // Міністерство праці та соціальної політики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mlsp.gov.ua/>.
7. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
8. Постанова КМУ «Про затвердження Комплексної програми забезпечення реалізації Стратегії подолання бідності» №1712 від 21 грудня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>.
9. Про Стратегію подолання бідності: Указ Президента України від 15 серпня 2001р. №637/2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://search.ligazakon.ua/>.
10. Про невідкладні заходи з подолання бідності: Указ Президента України за №274/2010 від 26.02.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/>.
11. Разумов А.А. Бедность в современной России / Разумов А. А., Ягодкина М. А. – М.: Формула права, 2007. – 336 с.

Отримано 15.02.2012

УДК 330.59 : 316.356.2

Л.Б.КОСТРОВЕЦЬ, канд. держ. упр.
Донецький державний університет управління

ЗНАЧЕННЯ МОЛОДИХ СІМЕЙ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПОВНОЦІННОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Розглянуто проблеми, з якими стикаються молоді сім'ї в перші роки сумісного життя, і запропоновано шляхи їх подолання.

Рассмотрены проблемы, с которыми сталкиваются молодые семьи в первые годы совместной жизни, и предложены пути их преодоления.

The problems faced by young families in the first years of life together and suggest ways to overcome them in the article.

Ключові слова: соціальні інститути, сім'я, охорона сім'ї, шлюб, державна підтримка.

Проблеми молоді сім'ї – це, насправді, цілий комплекс психологічних, соціологічних, економічних, юридичних проблем. Вибір життєвого шляху, придбання професії, підвищення кваліфікації, пошук